

УДК 339.5

Круп'як І.Й.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету

ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

FOREIGN TRADE VECTORS OF STATE UNDER CURRENT ECONOMIC TRANSFORMATIONS

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено проблеми розвитку зовнішньої торгівлі України, які пов'язані з відсутністю дієвої зовнішньоторговельної інфраструктури, сировинним характером експорту, залежністю економіки держави від монопольних імпортних ринків постачання енергоносіїв та матеріальних ресурсів. Виявлено причини тривалого скорочення обсягів експорту та імпорту товарів і послуг. Проведено аналіз структур товарного експорту, імпорту, а також здійснено оцінку їх ефективності з урахуванням специфіки сучасних економічних перетворень. Виокремлено перешкоди розширення та диверсифікації експорту послуг, що зумовлені законодавчими обмеженнями, відсутністю ефективних систем оподаткування, низькою концентрацією капіталу, нестачею коштів на переобладнання технічної бази та створення нових основних фондів, несприятливим інвестиційним та інноваційним кліматом, непрозорістю ведення бізнесу, недостатнім розвитком наукоємних секторів. Узагальнено переваги імпорту окремих послуг, що відображають поступову оптимізацію економічної діяльності національного бізнесу. Обґрунтовано заходи щодо вдосконалення експортних можливостей вітчизняної транзитної системи та стимулювання інвестиційного імпорту з метою належного використання економічного потенціалу держави, розробки ефективної торговельної політики, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, а також платоспроможності національного споживача.

Ключові слова: зовнішня торгівля, товарний експорт, імпорт послуг, торговельні партнери, зовнішньоторговельне сальдо, міжнародні ринки, інвестиційний імпорт, зовнішнє фінансування.

АННОТАЦІЯ

В статье исследованы проблемы развития внешней торговли Украины, связанные с отсутствием действенной внешнеторговой инфраструктуры, сырьевым характером экспорта, зависимостью экономики государства от монопольных импортных рынков поставок энергоносителей и материальных ресурсов. Выявлены причины длительного сокращения объемов экспорта и импорта товаров и услуг. Проведен анализ структур товарного экспорта, импорта, а также осуществлена оценка их эффективности с учетом специфики современных экономических преобразований. Выделены препятствия расширения и диверсификации экспорта услуг, обусловленные законодательными ограничениями, отсутствием эффективных систем налогообложения, низкой концентрацией капитала, нехваткой средств на переоборудование технической базы и создание новых основных фондов, неблагоприятным инвестиционным и инновационным климатом, непрозрачностью ведения бизнеса, развитием наукоёмких секторов. Обобщены преимущества импорта отдельных услуг, отражающие постепенную оптимизацию экономической деятельности национального бизнеса. Обоснованы мероприятия по совершенствованию экспортных возможностей отечественной транзитной системы и стимулирования инвестиционного импорта с целью надлежащего использования экономического потенциала государства, разработки эффективной торговой политики, повышения конкурентоспособности отечественного товаропроизводителя, а также платежеспособности национального потребителя.

Ключевые слова: внешняя торговля, товарный экспорт, импорт услуг, торговые партнеры, внешнеторговое сальдо, международные рынки, инвестиционный импорт, внешнее финансирование.

ANNOTATION

It has been investigated problems of Ukraine's foreign trade development, which are related to lack of effective foreign trade infrastructure, export raw materials, dependence of the state's economy on monopolistic import markets for the supply of energy resources and material resources. It is identified causes of the long-run reduction in exports and imports of goods and services. It has been performed analysis of the merchandise exports and import structure, evaluated their effectiveness with taking into account current economic transformations. It has been identified obstacles for expanding and diversifying of exports of services, which arise from legal restrictions, lack of effective taxation systems, low concentration of capital, lack of funds for the technical base refurbishment and for creating of new main funds, unfavorable investment and innovation climate, no transparency of doing business, underdeveloped knowledge-intensive sectors. It has been generalized benefit from certain services, which show gradual rationalization of national business economic activity. It has been justified measures to improve the domestic transit system export opportunities and stimulate the investment imports for the appropriate using of state's economic capacities, effective trade policies' creating, enhancing the competitiveness of the domestic producer and national consumers' payment capacity.

Keywords: foreign trade, merchandise exports, import of services, foreign trade balance, trading partners, international market, investment imports, outside financing.

Постановка проблеми. В умовах сучасних економічних перетворень, жорсткої міжнародної конкуренції на світових ринках товарів та послуг важливим інструментом реалізації зовнішньоекономічної політики держави є зовнішня торгівля, яка опосередковує практично всі види міжнародного співробітництва, включаючи спільну виробничу діяльність різнонаціональних суб'єктів, міжнародний трансфер технологій. Зовнішня торгівля спрямована на збалансування виробничих можливостей країни та переваг споживачів, дає змогу одержати дефіцитні товари, послуги, а також реалізувати надлишок окремих товарів, послуг, що не поглинаються внутрішнім ринком. Розвиток зовнішньої торгівлі компенсує недостатнє забезпечення держави відповідними ресурсами, сприяє захисту її торговельних інтересів та стабільному зростанню національного доходу. Однак проблемами підвищення рівня економічної ефективності зовнішньої торгівлі держави є відсутність дієвої зовнішньоторговельної інфраструктури, сировинний характер експорту, залежність економіки від монопольних імпортних ринків постачання енергоносіїв та матеріальних ресурсів. В цьому контексті доцільною є належна трансформація зовніш-

ньої торгівлі з урахуванням специфіки сучасних економічних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів зовнішньої торгівлі держави та оцінці її ефективності присвячено праці вітчизняних учених та зарубіжних науковців, практиків, а саме роботи І. Бураковського, В. Будкіна, А. Васильєва Т. Власюка [1], А. Гальчинського, Т. Горянської [2], В. Далика [3], С. Кваші, В. Клімчика, О. Коляди [5], С. Кулицького, В. Леонтьєва, А. Мазаракі [6], Т. Мельника, Д. Покришка [7], М. Портера, Ю. Присяжнюка [8], А. Філіпенка, Е. Хекшера, Д. Хьюма, Т. Циганкової, І. Школи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність багатьох публікацій з проблематики зовнішньої торгівлі держави, подальшого дослідження потребують її напрями та особливості з урахуванням специфіки сучасних економічних перетворень.

Мета статті полягає в аналізі стану, особливостей зовнішньої торгівлі держави та оцінці її наслідків в умовах трансформації сучасних економічних процесів для виокремлення напрямів оптимальної зовнішньоекономічної політики країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зовнішня торгівля для економіки України є значним джерелом валютних надходжень до бюджету, матеріальною основою відносин з іншими країнами та орієнтиром інтеграції держави у світове співтовариство. Однак упродовж останніх років спостерігалась негативна тенденція скорочення обсягів зовнішньої торгівлі України (табл. 1). Так, у 2014 році обсяг експорту товарів і послуг зменшується на 18 322,7 млн. дол. США порівняно з 2012 роком і складає лише 64 106,8 млн. дол. США, у 2015 році значення цього показника скоротилося на 26,9%, а в 2016 році – на 29,6% порівняно з аналогічним періодом 2014 року. Причинами скорочення обсягу експорту товарів і послуг стали зниження світових цін на сировинні товари, несприятлива кон'юнктура світового ринку, зміна пріоритетів щодо партнерства у зовнішній торгівлі.

Суттєвим було також зменшення обсягів імпорту, а саме з 91 453,7 млн. дол. США у 2012 році до 60 750,6 млн. дол. США у 2014 році та 44 571,1 млн. дол. США у 2016 році. Такій тенденції сприяли зниження купівельної спроможності населення держави, скорочення

потреби у високотехнологічному імпорті, що зумовлені девальваційними процесами, посиленням протекціоністських заходів, загостренням військових конфліктів на територіях промислового виробництва. При цьому у 2012–2013 роках переважання фактичних значень імпорту над експортом забезпечили формування негативного сальдо зовнішньої торгівлі України.

Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі у 2014–2016 роках, на відміну від попередніх періодів, свідчить про переважання обсягів продажу товарів та послуг на зовнішніх ринках над купівлею іноземних, що обумовлені меншими темпами зростання імпорту, ніж експорту (рис. 1). Винятком став лише 2016 рік, коли темп зростання імпорту досяг свого максимального значення та склав 103,7% порівняно з попереднім роком. Водночас фактичне значення імпорту у 2016 році було на 541,6 млн. дол. США меншим від експорту, що сприяло формуванню позитивного зовнішньоторговельного сальдо.

Скорочення фактичних обсягів експорту, темпів його зростання у 2012–2016 роках забезпечили нестабільна політико-економічна ситуація в окремих регіонах України, обмежений доступ до кредитних ресурсів, втрата державою частини ринків збуту та виробничих потужностей для експорту, значна його сировинна спрямованість. Суттєвий вплив на експорт мали також факторний розподіл та міжнародний клімат, що є результируючою функцією цілого комплексу чинників (рух капіталів, робочої сили, регулююча діяльність міжнародних економічних організацій, відповідні односторонні та багатосторонні домовленості між країнами).

Водночас економіка України є експортно-орієнтованою, оскільки в структурі ВВП частка експорту становить близько 50%, а понад 80% у загальному обсязі експорту займає експорт товарів. Так, у 2012–2016 роках держава залишається експортером сировини, напівфабрикатів та продукції з низьким ступенем обробки (рис. 2). Протягом зазначеного періоду більше 50% загального обсягу товарного експорту припадає на недорогочінні метали, продукти рослинного походження та мінеральні продукти. Низькою залишається частка високотехнологічних товарів. Скорочується експорт засобів надземного транспорту, літальних апаратів та плавучих засобів, а саме з 8,7% у 2012 році до 2,7% у 2014 році та 1,5% у 2016 році. Водночас у загальному обсязі експорту поступово зростає питома вага експорту жирів та олії тваринного,

Таблиця 1

Показники обсягу зовнішньої торгівлі України у 2012–2016 роках (млн. дол. США)

Роки	2012	2013	2014	2015	2016
Показники					
Експорт товарів та послуг	82 429,5	76 450,2	64 106,8	46 804,2	45 112,7
Імпорт товарів та послуг	91 453,7	84 584,7	60 750,6	42 976,0	44 571,1
Сальдо зовнішньої торгівлі	-9 024,2	-8 134,5	3 356,2	3 828,2	541,6

Джерело: складено автором за даними джерела [4]

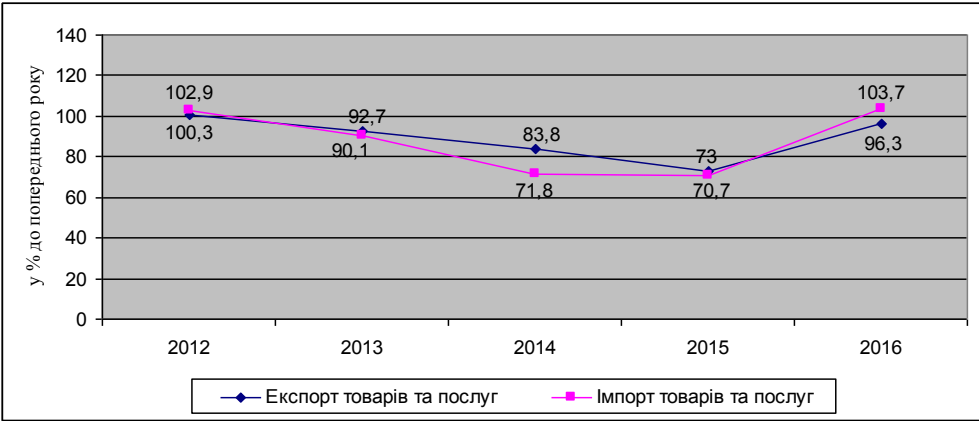

Рис. 1. Темпи зростання експорту та імпорту України у 2012–2016 роках
Джерело: складено автором за даними джерела [4]

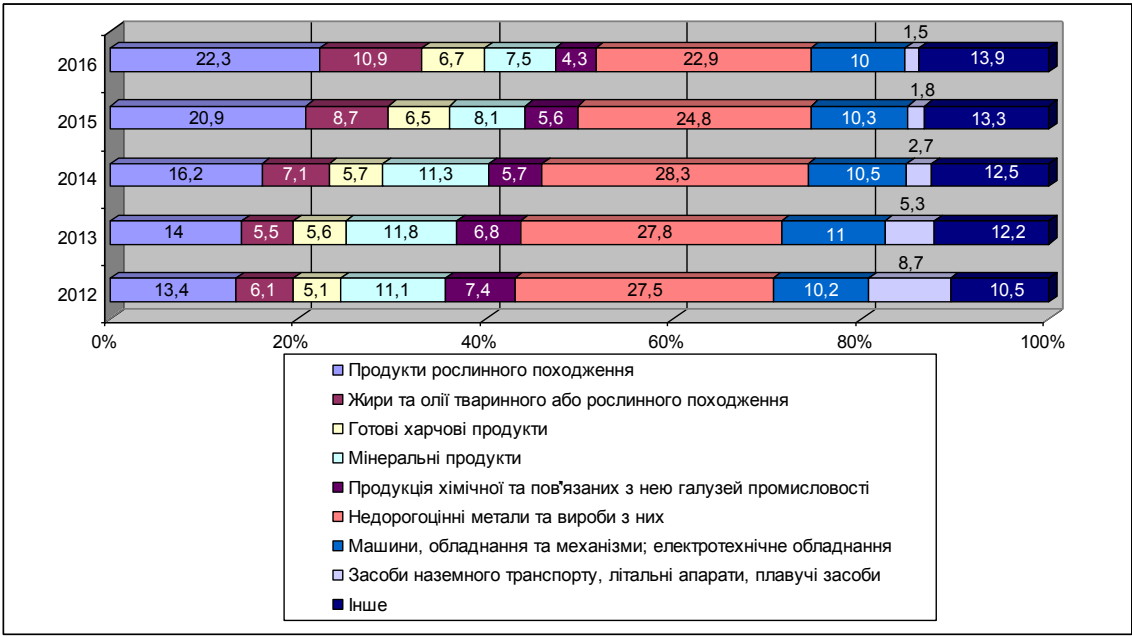

Рис. 2. Структура товарного експорту України у 2012–2016 роках
Джерело: складено автором за даними джерела [4]

рослинного походження: у 2014 році значення цього показника зросло на 1% порівняно з 2012 роком, а в 2016 році – на 3,8% порівняно з аналогічним періодом 2014 року. При цьому у 2016 році порівняно з попереднім роком збільшився експорт окремих товарів: білого цукру – у 4,9 рази, насіння соняшнику – у 3,6 рази, залізничних та трамвайних вагонів – у 2 рази, м'яса свійської птиці – на 29%, олії соняшникової – на 22,5%, пшениці – на 21,4%, лікарських засобів – на 19,0%, лісоматеріалів оброблених – на 9,2%, чавуну переробного – на 7,8%. Зменшилися поставки таких товарів: лісоматеріалів необроблених – на 38,5%, добрив мінеральних або хімічних, азотних – на 38,3%, труб з ливарного чавуну та чорних металів – на 30,0%, нафти та нафтопродуктів – на 25,6%, феросплавів – на 17,8%, молока та молочних продуктів – на 14,8%, ячменю – на 13,3%, хлібобулочних борошняних кондитерських виробів – на 12,9%,

руд та концентратів залізних – на 12,7%, кукурудзи – на 11,6%, сигарет – на 6,2% [4].
 Отже, нестабільність зовнішньоторговельної сфери України значною мірою зумовлена збереженням диспропорцій товарної структури експорту. Структурні параметри товарного експорту держави не відповідають сучасним тенденціям світового розвитку, демонструючи низьку конкурентоспроможність товарів вітчизняної переробної, легкої, харчової промисловості з високою доданою вартістю на зовнішніх ринках. Основу товарної структури експорту становлять недорогоцінні метали й вироби з них, продукція сільського господарства та мінеральні продукти. Це вказує на зосередження експортних можливостей у традиційних індустріальних і сировинних галузях.
 Експорт послуг держави у 2016 році становив 9,9 млрд. дол. США, що на 1,3% більше, ніж в 2015 році, та на 14,3% менше, ніж в

аналогічному періоді 2014 року. При цьому основними торговельними партнерами України в експорті серед країн ЄС були Німеччина – 4,9% (послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном, повітряного, автомобільного транспорту, комп'ютерні, професійні та консалтингові послуги), Велика Британія – 4,7% від загального обсягу експорту (послуги повітряного транспорту, комп'ютерні, залізничного, морського транспорту, професійні та консалтингові послуги), Кіпр – 2,4% (комп'ютерні, послуги залізничного транспорту, послуги, пов'язані з торгівлею, посередницькі послуги, послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном, професійні та консалтингові) та Польща – 2,2% (послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном, автомобільного, повітряного, залізничного транспорту). Серед інших країн значна частка українського експорту послуг припадає на Російську Федерацію – 31,2% (послуги трубопровідного, залізничного транспорту, телекомунікаційні, наукові та технічні, інші допоміжні та додаткові транспортні послуги), США – 7,3% (комп'ютерні послуги, інформаційні, повітряного транспорту, професійні та консалтингові послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю), Швейцарію – 6,9% (послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном, комп'ютерні, морського транспорту, інші допоміжні та додаткові транспортні послуги, залізничного транспорту, професійні та консалтингові) та Туркменістан – 3,5% (послуги з будівництва) [4]. Водночас розширенню та диверсифікації експорту послуг України

протягом останніх років перешкоджали відсутність ефективних систем оподаткування, законодавчі обмеження; низька концентрація капіталу, нестача коштів на переобладнання технічної бази та створення нових основних фондів; несприятливий інвестиційний та інноваційний клімат, непрозорість ведення бізнесу; недостатній розвиток наукоємних секторів.

Велике значення для розвитку економіки держави має також імпорт товарів, що забезпечує наповнення національного ринку дефіцитними товарами; доступ до дешевих та якісних готових виробів, сировинних матеріалів, вузлів та комплектуючих деталей; налагодження сталих виробничих зв'язків щодо кооперування виробництва з іноземними партнерами; впровадження нових технологій завдяки поширенню ввезення наукоємних товарів; зростання конкуренції та стимулювання підвищення виробництва на національній території. При цьому у 2012–2016 роках видозмінюється структура товарного імпорту (рис. 3). Так, в загальному обсязі імпортованих товарів найбільша питома вага припадає на мінеральні палива, нафту та продукти її перегонки. У 2013–2015 роках внаслідок зростання світових цін на енергоносії, відсутності реальних результатів щодо запровадження енергозберігаючих технологій збільшується частка палива у структурі імпорту, а саме з 27,6% у 2013 році до 29% у 2015 році. Водночас значення цього показника суттєво скорочується у 2016 році: на 7,8% порівняно з 2014 роком та на 10,9% порівняно з аналогічним періодом 2012 року, складає лише 20%. Така тенденція вказує на часткове зменшення

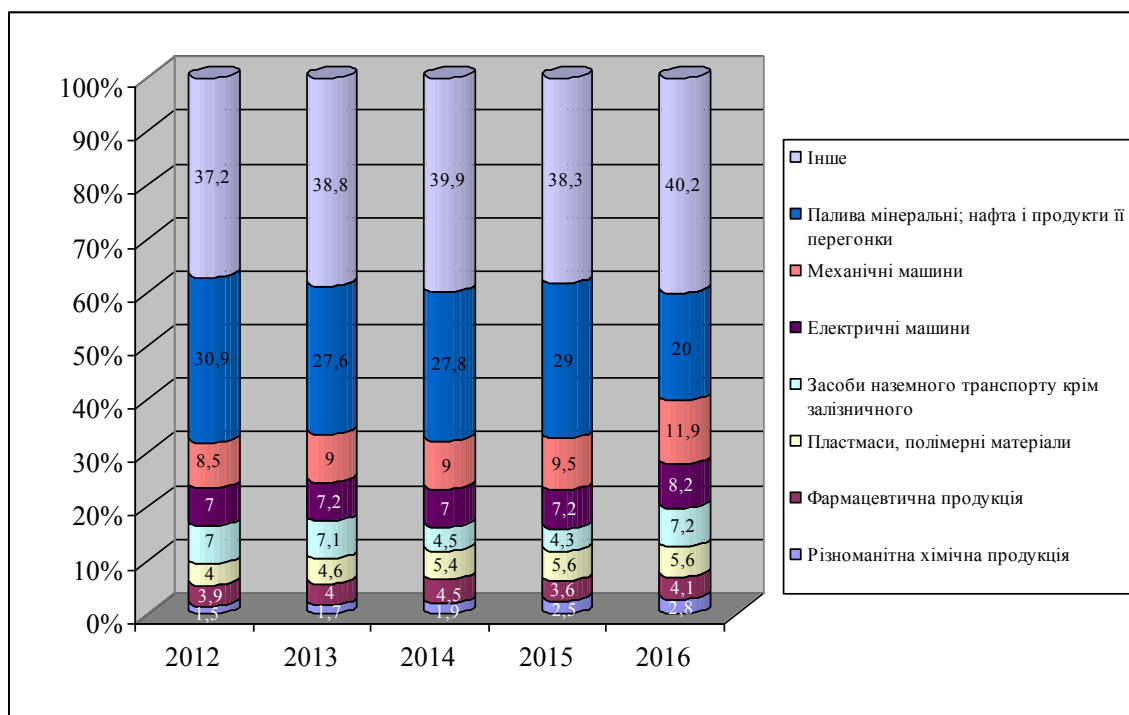

Рис. 3. Структура товарного імпорту України у 2012–2016 роках

Джерело: складено автором за даними джерела [4]

рівня залежності України від імпортованих енергоносіїв.

Протягом 2012–2016 років зростає частка імпорту хімічної, фармацевтичної продукції, пластмас, полімерних матеріалів, а також електричних та механічних машин. Водночас скорочення імпорту наземного транспорту у 2014–2015 роках не є наслідком розширення вітчизняного високотехнологічного виробництва, а лише засвідчує вразливість економіки держави до зовнішніх впливів. Крім того, за низької інвестиційно-інноваційної спроможності вітчизняних підприємств зниження імпорту товарів високого ступеня переробки може стати загрозою їх технологічного переоснащення.

Найбільші зростання імпорту послуг у 2012–2016 роках спостерігалися в обсягах, одержаних від США – близько 13% (за рахунок збільшення обсягів державних та урядових послуг, дослідження та розробки), Туреччини – понад 5% (послуг, пов'язаних з подорожами, повітряного транспорту), Польщі – близько 3% (послуг зі страхування, повітряного транспорту). Однак зменшення відбулися в обсягах послуг від Німеччини (за рахунок скорочення послуг повітряного, морського транспорту), Російської Федерації (телекомунікаційних, послуг для переробки товарів з метою реалізації за кордоном), Великої Британії (послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю, телекомунікаційних послуг). Отже, у 2016 році у структурі імпорту послуг переважали державні та урядові послуги (25,0%), транспортні послуги (18,6%), ділові (15,3%), послуги, пов'язані з подорожами (11,3%), послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю (10,5%), послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (7,9%). [4]. При цьому питома вага імпорту фінансових послуг (понад 10%) відображає поступову оптимізацію економічної діяльності національного бізнесу шляхом включення до операційних схем локальних компаній країн з ліберальним фінансовим регулюванням, що мають потребу у фінансуванні через залучення зовнішніх ресурсів.

Висновки. Сповільнення процесів структурної перебудови вітчизняної економіки, високий рівень імпортозалежності та значна технологічна відсталість виробничо-промислового комплексу унеможливають стратегічне позиціонування національних виробників на

зовнішніх ринках товарів та послуг. Отже, необхідним є вжиття заходів щодо підвищення експортних можливостей вітчизняної транзитної системи та стимулювання інвестиційного імпорту. В цьому контексті велике значення мають активізація ролі міжнародної науково-технічної кооперації; удосконалення товарної структури експорту шляхом підвищення ступеня обробки сировинних ресурсів, збільшення частки готової продукції; модернізація наявного житлово-комунального комплексу та пошук альтернативних джерел енергії для економіки держави з метою зменшення її залежності від імпорту енергоносіїв.

Таким чином, для виходу країни на міжнародні ринки товарів та послуг доцільними є належне використання її економічного потенціалу, розробка ефективної торговельної політики, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника та платоспроможності національного споживача.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Власюк Т. Стан і тенденції зовнішньоторговельної діяльності України: виклики для економічної безпеки та способи їх подолання / Т. Власюк // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 4 (37). – С. 48–58.
2. Горянська Т. Конкурентні позиції експортоорієнтованих секторів економіки України / Т. Горянська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2012_1-2_19.pdf.
3. Далик В. Зовнішня торгівля України: реалії та перспективи розвитку / В. Далик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 110–113.
4. Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Коляда О. Зовнішня торгівля товарами України: сучасний стан та перспективи розвитку / О. Коляда, М. Омельченко // Економіка і суспільство. – 2017. – Вип. 9. – С. 66–70.
6. Мазаракі А. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі України / А. Мазаракі // Держава та економіка. – 2016. – № 2. – С. 5–14.
7. Покришка Д. Торговельні відносини України з Європейським Союзом в умовах глобальної невизначеності / Д. Покришка // Стратегічні пріоритети. Серія «Економічні науки». – 2012. – Вип. 1. – С. 18–21.
8. Присяжнюк Ю. Розвиток зовнішньоторговельних відносин України та країн Європи / Ю. Присяжнюк // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – Вип. 37 (2). – С. 201–207.